

Edukacja przyrodnicza dzieci niepełnosprawnych – wybrane aspekty

Małgorzata Woźnicka

Katedra Użytkowania Lasu, Wydział Leśny, SGGW
woznickam@wl.sggw.pl

NOTATKI / NOTES

Streszczenie. Potrzeby edukacyjne wszystkich dzieci są takie same bez względu na to czy i w jakim stopniu są one pełno bądź niepełnosprawne. Jednak czasami w celu realizacji tych potrzeb wymagane jest specjalne podejścia nauczyciela, edukatora. Może być ono uwarunkowane m.in. wiekiem dzieci, ale także rodzajem czy stopniem niepełnosprawności. Studenci na kierunku pedagogika specjalna mogą ukierunkowywać się na różne specjalizacje poznając dokładnie wymagania dzieci z niepełnosprawnością intelektualną, niepełnosprawnością narządu słuchu czy wzroku.

Edukatorzy w lasach, którzy zajmują się edukacją przyrodniczo-leśną niejednokrotnie podejmują się prowadzenia zajęć z dziećmi niepełnosprawnymi, mimo że wielu z nich nie ma żadnego doświadczenia zarówno w pedagogice specjalnej jak i kontaktach z osobami niepełnosprawnymi. Dlatego też, celem niniejszego artykułu jest wskazanie podstawowych wymagań i zasad współpracy z dziećmi o różnych rodzajach niepełnosprawności oraz zwrócenie uwagi na konieczność szkoleń dla edukatorów leśnych w danym zakresie.

Słowa kluczowe: dysfunkcja narządu wzroku, dysfunkcja narządu słuchu, niepełnosprawność intelektualna, edukacja przyrodnicza

Nieformalna edukacja ekologiczna, w tym przyrodnicza realizowana jest przez różne instytucje, zakłady pracy, firmy i korzysta z niej całe społeczeństwo bez względu na wiek, miejsce zamieszkania itp. Należy jednak zwrócić uwagę, że wśród odbiorców tej edukacji mogą znajdować się również osoby z różnymi niepełnosprawnościami.

Edukacja przyrodnicza dzieci o specyficznych potrzebach edukacyjnych nie tylko kształtuje ich świadomość ekologiczną, ale ma również znaczenie terapeutyczne. Planowanie i prowadzenie prostych obserwacji i doświadczeń ilustrujących zmiany w środowisku przyrodniczym, ułatwiają dziecku zrozumienie otaczającego świata. Bezpośredni kontakt z przyrodą w czasie wycieczek i spacerów wpływa na pozytywne nastawienie do środowiska przyrodniczego i ludzi. Jak podkreślają Kałka i in. (2008) dziecko mające trudności w kontaktach społecznych staje się spokojniejsze, wyciszone i lepiej koncentruje się w naturalnym otoczeniu. Świat przyrody oddziałuje na liczne zmysły i dostarcza różnorodnych wrażeń. Osoba z dysfunkcją w zakresie jakiegoś zmysłu może doświadczać kontaktu z przyrodą i poznawać ją innymi zmysłami, rekompensując braki doznań związanych z jego niepełnosprawnością. Jednak istotne jest tu również profesjonalne podejście edukatora, który będzie znał potrzeby i możliwości osób niepełnosprawnych i wiedział jak przekazywać wiedzę.

Dlatego też, celem niniejszego artykułu jest wskazanie podstawowych wymagań i zasad współpracy z dziećmi o różnych rodzajach niepełnosprawności oraz zwrócenie uwagi na konieczność szkoleń dla edukatorów leśnych w danym zakresie.

Demografia dzieci niepełnosprawnych

Zgodnie z Narodowym Spisem Powszechnym przeprowadzonym w Polsce w 2011 r., ponad 3% (184,8 tys.) dzieci w wieku 0-15 lat stanowiły dzieci niepełnosprawne. Przy czym, chłopców z ograniczoną sprawnością było w tej grupie blisko 60%, natomiast dziewczynek 40%. Problem ten w większym stopniu występował wśród dzieci mieszkających w miastach (58,3%), niż wśród zamieszkujących wsie (41,7%). Zaobserwowano także znaczne zróżnicowanie wyników w zależności od województwa. Odsetek niepełnosprawnych dzieci był najwyższy w województwach lubuskim i warmińsko-mazurskim (po 4,3%) oraz w województwie kujawsko-pomorskim (4,1%), natomiast najniższy w województwie małopolskim (2 %). Różnice są zauważalne również w poszczególnych grupach wiekowych, im starsze dzieci tym większy udział grupy niepełnosprawnej. W najmłodszej grupie (do drugiego roku życia) udział niepełnosprawnych wyniósł 2,0 %, dla grupy wiekowej 3-5 lat od 2,1 do 2,8%, zaś dla dzieci powyżej 6 roku życia było to na poziomie 3-3,8%. Najczęściej, bo w przypadku ponad 80% dzieci – przyczyną niepełnosprawności było jedno schorzenie, nieco ponad 13% wskazywało dwa lub trzy schorzenia, które utrudniały im funkcjonowanie. Wśród dzieci posiadających jedno schorzenie, wpływające na ograniczenia związane z funkcjonowaniem, deklarowano występowanie następujących rodzajów chorób i przypadków: neurologiczne (20% wskazań), związane z dysfunkcją narządu ruchu (prawie 14%), związane z dysfunkcjami narządu wzroku (prawie 8%) lub słuchu (prawie 6%) i chorobami układu krążenia (5,5%). Jednak najczęściej – jako dysfunkcyjne – było wskazywane schorzenie określane jako „inne” i dotyczyło ponad 46% dzieci niepełnosprawnych.

Edukacja dzieci niepełnosprawnych

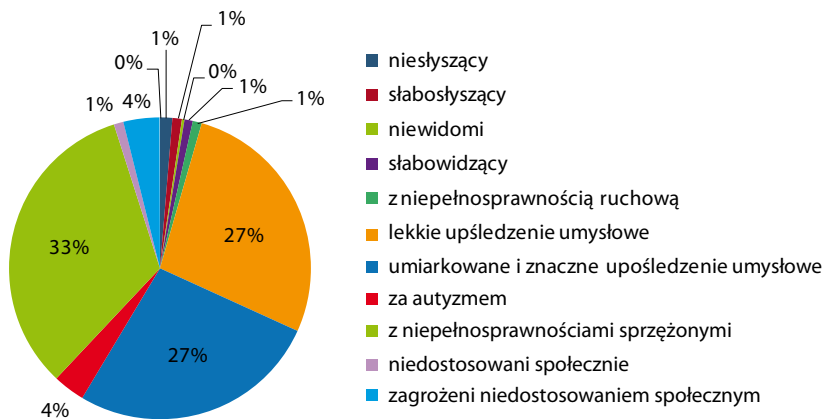
W Polsce prawo do edukacji jest zagwarantowane w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (art. 70), która uwzględnia wszystkie zobowiązania naszego państwa w zakresie praw człowieka wynikające z dokumentów ONZ oraz ustawie z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. z 1996 r. Nr 67 poz. 329 i ze zm.). Jednak nauka, kształcenie to nie tylko prawo, ale również obowiązek każdej osoby, która nie ukończyła 18 roku życia. Dotyczy to również dzieci i młodzieży z różnymi dysfunkcjami.

Dzieci i młodzieży ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, w tym dzieci i młodzież niepełnosprawna podlegają kształceniu specjalnemu. Może być ono realizowane w systemie szkolnym lub w formie indywidualnej. Kształcenie specjalne (na poziomie szkoły podstawowej, gimnazjum i szkoły ponadgimnazjalnej) odbywa się w funkcjonujących samodzielnie szkołach specjalnych lub w szkołach ogólnodostępnych, w których tworzone są oddziały: specjalne, integracyjne, ogólnodostępne oraz w specjalnych ośrodkach szkolno-wychowawczych, innych placówkach oświatowo-wychowawczych lub placówkach wykonujących działalność leczniczą (włącznie z zakładami lecznictwa uzdrowiskowego).

Placówki prowadzące kształcenie, wychowanie i opiekę dla uczniów niepełnosprawnych muszą zapewnić:

- realizację zaleceń zawartych w orzeczeniu o potrzebie kształcenia specjalnego,
- warunki do nauki, sprzęt specjalistyczny i środki dydaktyczne, odpowiednie ze względu na indywidualne potrzeby rozwojowe i edukacyjne oraz możliwości psychofizyczne uczniów,
- zajęcia specjalistyczne – pomoc psychologiczno-pedagogiczna,
- integrację uczniów ze środowiskiem rówieśniczym, w tym z uczniami pełnosprawnymi,
- przygotowanie uczniów do samodzielności w życiu dorosłym.

Zgodnie z danymi GUS w roku szkolnym 2014/2015 w szkołach podstawowych dla dzieci i młodzieży było 63,0 tys. uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Stanowili oni 2,8% zbiorowości uczniów tychże szkół. Największy odsetek tworzyli uczniowie z upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim 27,8 %, niepełnosprawnościami sprzężonymi 18,0%, z upośledzeniem w stopniu umiarkowanym lub znacznym 14,3%, z autyzmem, w tym z zespołem Aspergera 11,6% oraz niepełnosprawnością ruchową, w tym z afazją 10,2%. Natomiast do 781 szkół podstawowych specjalnych uczęszczało 23,6 tys. uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. W tych specjalistycznych placówkach naukę pobierali przede wszystkim uczniowie z niepełnosprawnością sprzężoną (33%), a także z niepełnosprawnościami intelektualnymi (łącznie 54%) (ryc. 1).

Ryc. 1. Uczniowie w szkołach podstawowych specjalnych według rodzaju niepełnosprawności (na podstawie danych GUS Oświata i wychowania z 2016)

Fig. 1. Students in special primary schools by type of disability (based on GUS 2016)

W tym samym roku szkolnym 2014/2015 w gimnazjach dla dzieci i młodzieży uczyło się 47,2 tys. uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Stanowili oni 4,3% zbiorowości uczniów gimnazjów. Do gimnazjów ogólnodostępnych uczęszczało 46,8% uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Wśród uczniów kształcących się w gimnazjach

specjalnych i ogólnodostępnych największą liczbę stanowili niepełnosprawni z upośledzeniem w stopniu lekkim – 16,7 tys., umiarkowanym lub znacznym 7,6 tys., z niepełnosprawnościami sprzężonymi – 5,8 tys. oraz zagrożeni niedostosowaniem społecznym – 5,0 tys. Uczniowie z pozostałymi niepełnosprawnościami stanowili 25,4% wszystkich kształcących się uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Do 851 gimnazjów specjalnych uczęszczało 25,1 tys. uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi.

Dla dzieci z wadami wzroku, słuchu, z niepełnosprawnością ruchową, przewlekle chorych (placówki wykonujące działalność leczniczą), z upośledzeniem umysłowym w stopniu umiarkowanym i znacznym, z niepełnosprawnością sprzężoną organizowane są również przedszkola specjalne. Przedszkole te mogą być placówką samodzielną bądź organizacyjnie związaną ze szkołą podstawową specjalną, specjalnym ośrodkiem szkolno-wychowawczym lub zakładem opieki zdrowotnej.

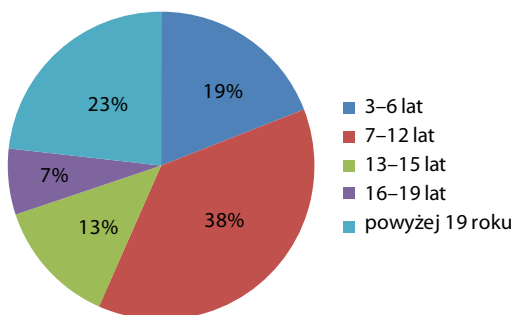
Edukacja przyrodnicza dzieci młodzieży z dysfunkcjami

W Polsce obowiązek tzw. nieformalnej edukacji ekologicznej wynika m.in. z Ustawy o ochronie przyrody, Ustawy Prawo ochrony środowiska, ustawy o Lasach, a także z resortowych dokumentów m.in. z Narodowej Strategii Edukacji Ekologicznej. Strategia ta identyfikuje i hierarchizuje główne cele edukacji środowiskowej wskazując jednocześnie możliwości ich realizacji. Edukacja ekologiczna powinna obejmować całe społeczeństwo, wszystkie grupy wiekowe i zawodowe. Natomiast jej celem jest kształtowanie prawidłowych postaw wobec środowiska przyrodniczego, w tym również wśród najmłodszej grupy.

Edukacja przyrodniczo-leśna realizowana jest m.in. przez Państwowe Gospodarstwo Leśne Lasy Państwowe (PGL LP). W 2015 r. z oferty edukacyjnej PGL LP skorzystało ponad 2 mln osób (Raport z działalności). Najliczniejszą grupę stanowiły dzieci i młodzież w wieku 7-12 lat, czyli uczniowie szkół podstawowych (815 433 osób). Aż 23% (504 tys. osób) odwiedzających to osoby dorosłe, kolejnymi pod względem liczebności były grupa przedszkolaków (19%) i gimnazjalistów (13%). Najmniej liczna była grupa licealistów – 7% (151,8 tys.) (ryc. 2). W sumie pracownicy PGL LP zorganizowali ponad 14 000 zajęć terenowych i wycieczek, prawie 8 500 zajęć w izbach edukacyjnych, niewiele ponad 6 000 spotkań w szkołach, ponad 2600 różnych akcji i imprez edukacyjnych, a także spotkania w muzeach, urzędach itp. (1500), konkursy (prawie 1300) i 400 wystaw edukacyjnych. Najczęściej, bo w ponad 55% przypadków zajęcia były realizowane przez leśniczych i podleśniczych, w 18,5% zaangażowano specjalistów i referentów, w pozostałych przypadkach zajęcia realizowali strażnicy leśni (6,7%), stażyści (6,3%), zaś inżynierowie nadzoru, nadleśniczowie i zastępcy nadleśniczego każdorazowo podejmowali się prowadzenia zajęć w mniej niż 5% przypadków.

Nie są prowadzone statystyki z zakresu udziału dzieci niepełnosprawnych na zajęciach z edukacji przyrodniczo-leśnej, niemniej na podstawie danych odnośnie ich frekwencji w szkołach ogólnodostępnych można przyjąć, że byli oni uczestnikami takich zajęć i z pewnością będą stale funkcjonować wśród grup pełnosprawnych. Jednocześnie należy zauważyć, że edukacja przyrodnicza ma duże znaczenie dla uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych. Ich udział w zajęciach terenowych jest istotny dla stymulacji procesów poznawczych dziecka, motywowania do działania, budzenia poczucia własnej wartości i niwelo-

wania odczuwania specyficznych ograniczeń wynikających z niepełnosprawności (Kałka i in. 2008). Bezpośredni kontakt z przyrodą, żywymi roślinami i zwierzętami w ich środowisku, ułatwia poznanie warunków życia i współzależności między organizmami. Dla dziecka niepełnosprawnego bardzo duże znaczenie ma poczucie przynależności i uświadomienie sobie, że jest na równi ze wszystkimi częścią środowiska, które na niego wpływa, ale i że ono samo może oddziaływać na środowisko. Przy zaburzonych relacjach społecznych wspólne z innymi doświadczanie pozytywnych uczuć łagodzi problem trudności funkcjonowania w otoczeniu.

Ryc. 2. Uczestnicy edukacji leśnej w Lasach Państwowych wg grup wiekowych w 2015 r. (Raport 2016)
Fig. 2. Participants forest education in the State Forests by age in 2015

Skuteczne metody pracy w edukacji dzieci niepełnosprawnych

Wielu autorów w tym Żabińska (2011), Wyczesany (2011), Korzon i Plutecka (2010) podkreślają konieczność indywidualnego podejścia do każdego niepełnosprawnego dziecka, poznanie jego możliwości i dobranie odpowiedniej metody kształcenia. Pedagog tak powinien dobierać zadania, aby nie przerastały one zdolności dziecka, ale nie mogą również być poniżej jego możliwości. Ważne jest odpowiednie motywowanie, chwalenie nawet za najmniejsze osiągnięcia, a przy nieudanej próbie namawianie do dalszej pracy.

Edukator – leśnik nie ma sposobności rozpoznania możliwości psychofizycznych dziecka niepełnosprawnego. Często spotyka się z daną grupą tylko raz lub kilka razy, a czas trwania tych spotkań wynosi od 2 do 5 godz. Jednak podczas trwania zajęć można zastosować kilka podstawowych zasad:

- właściwy sposób komunikowania się, najczęściej wymagane jest mówienie z odpowiednim natężeniem głosu, używanie krótkich, zrozumiałych i jednoznacznych komunikatów, powtarzanie pytań lub instrukcji, udzielanie dodatkowych wyjaśnień, naprowadzanie pytaniami pomocniczymi, zwracanie się wprost do ucznia;
- wydłużenie czasu potrzebnego na wykonanie poszczególnych zadań;
- kilka razy w ciągu spotkania zmieniać formę aktywności;
- często odwoływać się do konkretnego;
- stosować metody umożliwiające poznanie zagadnienia wieloma zmysłami;
- stosowanie dodatkowych środków dydaktycznych i środków technicznych;
- organizacja pracy zadaniowej (warsztatowej) w małych grupach (1 źródło internetowe).

Dzieci i młodzież z upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim stanowią najliczniejszą grupę wśród niepełnosprawnych. Zaburzenia rozwojowe uczniów z tym upośledzeniem obejmują m.in. percepcję, pamięć, uwagę, myślenie, mowę, sprawność motoryczną i manualną. Myślenie uczniów z upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim ma charakter konkretno-obrazowy, sytuacyjny (Piotrowicz i Wapiennik 2009). Dlatego też, ważne jest możliwie szerokie stosowanie w pracy doświadczeń i obserwacji, bowiem uczniowie ci najlepiej przyswajają wiedzę wykorzystując bezpośrednie poznanie. Podczas realizacji treści nauczania (szczególnie abstrakcyjnych) należy odwoływać się do wydarzeń, w których uczestniczyli oraz demonstrować omawiane tematy za pomocą ilustracji, modeli, zdjęć, itp. Należy przy tym unikać treści o charakterze abstrakcyjnym, wymagające logicznego myślenia, wyciągania wniosków, samodzielnych rozwiązań.

U uczniów niepełnosprawnych umysłowo umiarkowane często występują wady i dysfunkcje narządów zmysłów, dominuje uwaga mimowolna, pamięć jest nietrwała, głównie mechaniczna, przeważa myślenie konkretno-obrazowe, brak jest zdolności dokonywania operacji logicznych i występują trudności w tworzeniu pojęć abstrakcyjnych (Piotrowicz i Wapiennik 2009). Jak podkreśla Kostrzewski (1981) każda osoba z niepełnosprawnością intelektualną jest inna, każda ma szczególne możliwości i potrzeby psychofizyczne, każda ma szczególne predyspozycje, ograniczenia, mocne i słabe strony, zainteresowania. Specyfika kształcenia tych uczniów polega na całościowym, zintegrowanym nauczaniu i wychowaniu. Powinno ono opierać się na wielozmysłowym poznawaniu otaczającego świata w trakcie całego procesu edukacji. Edukacja tej grupy uczniów to uczenie całościowe, sytuacyjne, zadaniowe, wielozmysłowe, przygotowujące do samodzielności w dorosłym życiu na miarę ich możliwości. Uczniowie z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym wymagają wykorzystywanie zróżnicowanych form pracy z dominacją wycieczek dydaktycznych, miejsc odpoczynku, częstych przerw w pracy.

Uczeń z dysfunkcją narządu wzroku wymaga dodatkowego wyposażenia (narzędzi). Są to: sprzęt oświetleniowy (lampy, latarki), pomoce optyczne wspomagające wzrok (lupy, lunetki, folie optyczne, filtry koloru, filtry kontrastowe i inne), pomoce do pisania i rysowania (tabliczki i rysiki brajlowskie, zeszyty z pogrubioną liniaturą, linijki), urządzenia służące do rejestrowania i odtwarzania informacji (magnetofony, radiomagnetofony, dyktafony). Przy pracy z dziećmi niewidomymi uczeń powinien mieć możliwość poznawania zjawisk, przedmiotów wszystkimi dostępnymi zmysłami, a sam proces poznawania winien być wsparty szczegółowym komentarzem nauczyciela. Edukator w czasie zajęć powinien słownie opisywać wykonywane czynności.

Nauczyciel pracujący z uczniem niesłyszącym lub słabo słyszącym powinien: dokładać wszelkich starań, aby rozwój pojęć abstrakcyjnych u uczniów był jak najpełniejszy, dążyć do rozwijania pojęć i słownictwa uczniów, zarówno czynnego jak i biernego oraz głośno omawiać czynności. Według Wiśniewskiej i Niemczyka (2008) dzieci i młodzież z uszkodzonym słuchem wymagają stosowania zasady poglądowości, czyli wizualizacji nauczania, zasady związku z praktyką, indywidualizacji, zasady aktywnego udziału w procesie nauczania i uczenia się oraz zasady wyrównywania (kompensowania) zmysłów poznawczych związanych z ubytkiem słuchu za pośrednictwem nieuszkodzonych zmysłów. Nauczanie musi odbywać się w oparciu o wykorzystanie środków dydaktycznych, tych naturalnych, np. eksponaty, okazy przyrody, jak i technicznych, tj. audiowizualnych itp. Środki te spełniają funkcje kształcące i poznawcze, ale także rozwijają procesy poznawcze oraz emocjonalno-motywacyjne.

Uwzględniając potrzeby i wymagania osób poruszających się na wózkach inwalidzkich, kulach, balkonikach itp. należy przede wszystkim zwrócić uwagę na bariery architektoniczne i urbanistyczne. W obowiązujących aktach prawnych znajduje się wiele wytycznych, które umożliwiają przynajmniej częściowe dostosowanie przestrzeni dla tej grupy.

Wnioski

Udział dzieci z różnymi dysfunkcjami na zajęciach edukacyjnych realizowanych przez PGL LP należy uznać za fakt. Dlatego też, w celu efektywniejszego prowadzenia zajęć edukacyjnych na terenach leśnych oraz uniknięcia dyskryminacji dzieci niepełnosprawnych niezbędne są poniższe działania:

- likwidacja barier architektonicznych w obiektach edukacji przyrodniczej,
- możliwość indywidualnego (nawet tymczasowego) dostosowania stanowisk pracy dzieci (szczególnie dla dzieci z dysfunkcją narządu wzroku i ruchu),
- kreowanie przestrzeni leśnej w jak największym stopniu uwzględniającej potrzeby osób niepełnosprawnych,
- wyposażenie obiektów edukacji przyrodniczej w materiały i pomoce dydaktyczne wspomagające procesy edukacyjne osób o różnym stopniu i rodzaju niepełnosprawności,
- szkolenia edukatorów leśnych z zakresu prowadzenia zajęć z osobami niepełnosprawnymi.

Literatura

- Dzieci w Polsce w 2014 roku. Charakterystyka demograficzna. GUS 2015.
- Kałka A., Rutkowska B., Stasik I. 2008. Wykorzystanie kolekcji przyrodniczych w edukacji osób niepełnosprawnych. SiM CEPL, Rogów, 17 (2).
- Korzon A, Plutecka K. 2010. Kształcenie zintegrowane uczniów niesłyszących w teorii i praktyce edukacyjnej. Wyd. Impuls.
- Kostrzewski J. 1981. Charakterystyka osób upośledzonych umysłowo. W: Upośledzenie umysłowe – Pedagogika. pod red. K. Kirejczyka PWN Warszawa.
- Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2014/2015. GUS 2016.
- Raport z działalności edukacyjnej Lasów Państwowych w 2015 roku, Warszawa 2016.
- Wiśniewska D., Niemczyk K. 2008. Intraindywidualna ocena rozwoju sensoryczno-motorycznego małych dzieci głuchych. [W:] Materiały z Ogólnopolskiej Konferencji Specjalistycznej Diagnostyka psychologiczna osób niesłyszących (s. 63-74). Poznań: Ośrodek Szkolno-Wychowawczy dla Dzieci Niesłyszących.
- Wyczesany J. 2011. Pedagogika upośledzonych umysłowo. Wyd. Impuls.
- Żabińska A. 2011. Praca z młodzieżą niewidomą i słabowidzącą. Wyd. Difin.

Źródła internetowe:

Jak organizować edukację uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi? <http://www.oke.krakow.pl/inf/filedata/files/Jak%20organizowa%E6%20edukacj%EA.pdf>

Summary. Environmental education of children with disabilities - some aspects.

Educational needs of all children are the same regardless of their physical and intellectual. But sometimes in order to realize these needs require a special approach a teacher or educator. This specific approach should be conditional upon, among others, age children, and also a kind or degree of disability. Students studying special education may specialize in the oligophrenic pedagogy, education of the blind or deaf education learning the exact needs of children with a particular disability. Educators in the woods, who implementing programs in the field of environmental education also often undertake to conduct classes with disabled children. Many of these educators do not have experience in both special education and being with people with disabilities. Therefore, the article presents the basic educational requirements of children with different disabilities.

Key words: blind, deaf, intellectual disability, forest education